

удосконалюється, і якщо нормотворчі зміни, які відбуваються в законодавстві договірних сторін не будуть відображені в угодах про співпрацю, то значення таких угод для правозастосовчої діяльності в сфері пенсійного забезпечення суттєво зменшується. Однак, такі зміни повинні визначати відповідну модель правової поведінки, яка має синхронізуватись з національними законодавствами обох держав, а оскільки пенсійне законодавство в країнах відрізняється, то двосторонні міжнародні договори повинні враховувати й особливості сформованого на територіях держав законодавства. Тому для уникнення будь яких непорозумінь, необхідно, щоб усі міжнародні договори (угоди) у сфері пенсійного забезпечення були укладені за пропорційним принципом, тобто розмір пенсії кожна держава буде обчислювати та виплачувати тільки згідно норм національного законодавства та враховуючи стаж й заробітну плату, отриману на своїй території.

«ВІДТІК МІЗКІВ» ТА ЙОГО НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

*Нікітенко Лілія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

В умовах, коли Україна взяла курс на європейську інтеграцію, актуалізується питання еміграції, що слід здебільшого сприймати як негативне явище. Найбільш несприятливо впливає на економіку країни інтелектуальна еміграція. Цілком очевидно, що спокуса і відносно легкий доступ до розвинених країн Європи сприяє ще більшому «експорту висококваліфікованих кадрів» з держави. Подібна проблема виникла у багатьох східноєвропейських та північноєвропейських країн після їх приєднання до Євросоюзу, наприклад у Польщі, Румунії, Болгарії, Литви, Латвії, досвід боротьби з якою корисний для України. І хоча єдиної системи збору даних щодо еміграції з України немає та відсутні актуальні дані щодо кількості населення в нашій країні через непроведення перепису населення з 2001 року, побутують

чималі показники щодо обсягів українських емігрантів, які засновані на соціологічних опитуваннях. Тому питання створення, розробки та реалізації ефективної міграційної політики щодо убезпечення від такого небажаного явища як «відтік мізків», набувають сьогодні неабиякого значення. Отже, метою дослідження є з'ясування головних причин та наслідків інтелектуальної еміграції, так званого «відтоку мізків», з України.

По-перше, необхідно визначитись з тлумаченням поняття «відтік мізків». Цьому питанню присвячені положення наукових праць таких дослідників як Т.В. Медіна, С.О. Полковниченко, І.В. Ховрак, В. М. Шульц та ін.. Термін «відтік мізків» був введений британським Королівським товариством для опису міграційних процесів в середовищі вчених та інженерів під час і після Другої світової війни. «Відтік мізків» є однією зі складових частин інтелектуальної міграції населення як двостороннього процесу, що включає «приплив мізків» (brain gain) і «відтік мізків» (brain drain). Аналіз праць зазначених вчених свідчить про розходження в думках відносно того, яких же саме фахівців слід включати до категорії «мізків», а також, які з видів міграцій слід відносити до «відтоку мізків». У загальноприйнятому розумінні, відтік мізків – процес масової еміграції, при якій з країни або регіону від'їжджають фахівці, вчені і кваліфіковані робітники з політичних, економічних, релігійних або інших причин. Більш деталізованим та точним варто вважати визначення, надане С.О. Полковниченко та В.О. Курочка, згідно з яким це еміграція висококваліфікованих фахівців, зокрема наукових кадрів, з метою отримання постійного місця проживання або роботи за контрактом, тобто як безповоротну або довготривалу еміграцію вчених і висококваліфікованих спеціалістів²⁹⁴.

Таке явище як «відтік мізків» для нашої країни не нове. В Україні з початку ринкового реформування економіки сформувалися стійкі тенденції до неї. На жаль, наявна статистика Державної служби статистики України не відображає реальних масштабів «відтоку мізків» за кордон. За даними опитування, яке у 2018 році провів Київський міжнародний інститут соціології, майже 30% респондентів

²⁹⁴ Полковниченко С., Курочка В. «Відплив умів» з України як загроза національній безпеці. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. №4 (8). С. 16-22.

замислювалися про міграцію, з яких 40 % – з вищою освітою, 27,6 % – із середньою спеціальною, 23,2 % – із середньою і 17,8 % – із неповною середньою²⁹⁵. Оскільки офіційна інформація стосується лише виїзду за кордон осіб з науковим ступенем, наведемо наявні статистичні дані еміграції наукових кадрів. Так, у 1991–1995 рр. Україну залишили 313 докторів наук, з них до США виїхало 105 осіб, Ізраїлю – 34, Росії – 115, Німеччини – 10, Польщі – 9. З 1996 по 2014 роки з України на постійне місце проживання за кордон виїхало 1781 науковець, серед яких 1436 кандидатів і 345 докторів наук²⁹⁶. З 2015 року облік науковців-емігрантів у Держслужбі статистики не ведуть. На сьогоднішній день офіційні статистичні джерела не в змозі оцінити реальні масштаби інтелектуальної еміграції через відсутність єдиних уніфікованих методичних підходів щодо вимірювання інтенсивності міграційних процесів. Загалом за роки незалежності Україна втратила близько третини свого наукового потенціалу і продовжує його втрачати.

У межах дослідження проведено експресопитування «Еміграційні настрої» серед студентів-випускників СО «Бакалавр» юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса. Результати опитування свідчать про наявність у багатьох молодих українців, що здобувають освіту, намірів емігрувати до інших країн (62 %). Найбільше із осіб, охочих виїхати, прагнуть потрапити до Німеччини, США, Великобританії, Італії, Польщі та ін. Найпоширенішим мотивом еміграції серед опитаних є можливість збільшення матеріального статку (73 %). Звичайно, це дослідження не може відобразити проблему загалом, але воно наглядно підтверджує тенденцію до еміграції молодих спеціалістів.

Будь-яка еміграція не відбувається безпричинно. У сучасному світі інтелектуальна еміграція зумовлена процесами, які відбуваються не всередині інтелектуальної сфери, а в суспільстві загалом: кризою економічних, соціальних, політичних і культурних відносин. При цьому багато країн зацікавлені в отриманні готових кваліфікованих спеціалістів у зв'язку з браком власних фахівців високого

²⁹⁵ Міграційні настрої населення України. Сайт Київського міжнародного інституту соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=1> (дата звернення 14.04.2019).

²⁹⁶ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 15.04.2019).

рівня²⁹⁷. Основними причинами всякої трудової міграції є вищі зарплати і стандарти життя. Чинниками українського «відтоку мізків» можна вважати: бажання і можливість покращити своє економічне становище за рахунок підвищення рівня зарплатні та інших надходжень; пошук кращих умов праці і життя за кордоном; страх залишитися на батьківщині без роботи; відсутність перспектив професійного розвитку; відсутність можливості проводити серйозні наукові експерименти через те, що останнім часом кошти на матеріали та обладнання не виділяються; недостатнє науково-інформаційне забезпечення діяльності вчених; невисокий попит в Україні на наукоємну і високотехнологічну вітчизняну продукцію; непотрібність результатів наукових досліджень суспільству та керівництву країни; падіння престижу науки в цілому в країні, що, до речі, виражається в прагненні молоді вступати в першу чергу у вузи, пов'язані з бізнесом, комерцією, і оминати вузи, що здійснюють підготовку спеціалістів за фундаментальними і природничими, а також гуманітарними напрямками²⁹⁸.

Оцінка «відтоку мізків» є переважно негативною, оскільки наслідки міграції наукових та висококваліфікованих кадрів є значною проблемою для країн, що розвиваються. Адже на підготовку кваліфікованих спеціалістів було вкладено значні кошти, тим самим створивши конкурентну перевагу для інших країн. Тобто країна не отримує віддачі від своїх вкладень у людський капітал²⁹⁹. Державі наноситься значний економічний, культурний, а іноді і політичний збиток. «Відтік мізків» може «вивести» людський капітал з країни, перешкоджати його розвитку в майбутньому, знизити податкові надходження та анулювати соціальні інвестиції в освіту³⁰⁰.

Сьогодні політика України у сфері інтелектуальної міграції є фрагментарною і являє собою сукупність окремих заходів, практично не об'єднаних єдиною концепцією, метою та завданнями. Держава повинна комплексно підходити до

²⁹⁷ Медіна Т., Пендюр Н. Інтелектуальна міграція з України: причини та наслідки. *Релігія та соціум*. 2014. № 1–2 (13–14). С. 150–157.

²⁹⁸ Ховрак І. В., Приз М. Ю. Міжнародна міграція висококваліфікованих та наукових кадрів: участь України. *Економічний простір*. 2013. № 69. С. 24–32.

²⁹⁹ Шульц В.М., Саркісян Л.Г. Проблеми та наслідки інтелектуальної міграції в Україні в умовах глобалізації. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/4861-9761-1-SM%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/4861-9761-1-SM%20(2).pdf) (дата звернення 15.04.2019).

³⁰⁰ Даннетт К. Відтік мізків може принести Україні несподівані «бонуси». URL: <https://voxukraine.org/uk/brain-drain-ukr/> (дата звернення 16.04.2019).

регулювання процесу відтоку інтелектуального капіталу, створити належні умови для плідної дослідницької діяльності насамперед найбільш обдарованої частини вчених, а також розробити і запровадити механізм повернення мігрантів на батьківщину, тобто перетворити незворотну еміграцію у тимчасову. У зв'язку з цим необхідно застосувати заходи як для стримування виїзду наукових та висококваліфікованих кадрів за кордон, так і для повернення їх із-за кордону. Інші держави також стикаються з аналогічними проблемами і запустили низку урядових ініціатив з цього приводу. Наприклад, Польща для повернення співвітчизників впровадила програму Powroty («Повертайтеся»), яка надає консалтингову допомогу у знаходженні житла, роботи і медичного забезпечення; у Румунії створено об'єднання підприємств та університетів, що пропонує людям, які повернулися, безкоштовне навчання і привілеї під час працевлаштування; у Латвії – надаються робочі місця у державному секторі³⁰¹. Індія, країна з найбільшою в світі діаспорою, була однією з перших держав, в якій відбувся зворотний процес – «приплив мізків» додому. Щоб заохотити людей повертатися, уряд підтримує центри досліджень і розвитку, особливо у сферах технологій, охорони здоров'я та фармацевтики³⁰².

Отже, «відтік мізків» можна та варто перетворити у процес із зворотньою дією, коли кваліфіковані фахівці залишають Україну через еміграцію у більш розвинені країни, а потім повертаються до неї з новими ідеями та удосконаленими навичками. Загалом, чим кращі можливості в державі, де спостерігається відтік висококваліфікованих кадрів, тим вища ймовірність повернення висококласних фахівців на батьківщину. Політично і економічно стабільна та приваблива Україна – це найкраще рішення для мінімізації «відтоку мізків» та заохочення повернення українських вчених і висококваліфікованих спеціалістів з інших країн.

³⁰¹ Еміграційні трагедії: досвід Польщі, Латвії та Румунії. URL: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1427574-emihracijni-tragediyi-dosvid-polshchi-latviyi-ta-rumuniyi> (дата звернення 16.04.2019).

³⁰² Як зупинити «відтік мізків» і повернути українців додому: експерт назвав 5 способів. URL: <https://theworldnews.net/ua-news/iak-zupiniti-vidtik-mizkiv-i-povernuti-ukrayintsiv-dodomu-ekspert-nazvav-5-sposobiv> (дата звернення 16.04.2019).